

BƏDİİ DÜŞÜNCƏ VƏ ONUN FƏLSƏFİ MƏZMUNU

(Avdı Qoşqarın yaradıcılığı əsasında)

Mahmud ALLAHMANLI,
filologiya elmləri doktoru, professor
B.Cəbancadə adına Krim-tatar mükafatı
laureatı.

"Mənə elə bir aşiq lazımdır
ki, göylər onun günəş solduran
nuruna baxaraq "maşallah,
şallah" desin!"

Mövlana Cəlaləddin Rumi

Avdı Qoşqarın imzası Azərbaycan ictimai-mədəni mühitində kifayət qədər böləndir. Təxminən keçən əsrin yetmişinci illərindən axırı, seksəninci illərinin əvvəllərindən onun mətbuat səhifələrində çap olunan şeirləri həmişə böyük maraq və rəğbət hissi ilə qarşılanmışdır. Ədəbiyyata atdığı ilk addımları böyük ümidlər vəd edirdi. Onun şeirləri həmin dövrün ədəbi tənditi tərəfindən də yüksək qiymətləndirilirdi. Mən də tələbəlik illərimdən bu günə kimi, təxminən qırx ilə yaxın vaxtdır ki, Avdı Qoşqarın yaradıcılığına xüsusi həssaslıq göstərmişəm. Daha doğrusu, onun mətbuat səhifələrində nəşr olunan şeirlərini diqqətlə oxuyub öz münasibətini bildirmək məqsədində olmuşam. Bunun bir sıra köklü səbəbləri vardır və on birincisi, ədəbiyyata, ədəbi prosesə, poeziyaya olan sonsuz həssaslığımlla bağlıdır. Yəni, bir ədəbiyyatçı olaraq təkcə Avdı Qoşqarı deyil, bütünlükdə ədəbi prosesi izləmək marağı, onun yaradıcılığına da tobbi olunan münasibət formaladığıdır. Burada əlbəttə A.Qoşqarın şair istedadı, onun yaradıcı qabiliyyəti müstəsna önəm kəsb edir. İkincisi, təkcə mənim yox, ümumiyyətlə tələbə yoldaşlarımızın A.Qoşqar şeirlərinə həssaslığı mühüm önəm daşıyırdı. Yəni, A.Qoşqar bizdən yaxarı kursda oxuyurdu, biz birinci kursda təhsil alanda o, dördüncü kursda oxuyurdu. Mətbuat səhifələrində onun şeirlərinə tobbə həssaslığımızdan gələn münasibət vardı. Böyük ağozluluqla tələbə yoldaşlarımız və mən ədəbi prosesi izləyorduk. Avdı Qoşqar da on çox imzasını izlədiklərimizdən biri idi. Digər bir məsələ və mənim üçün daha çox əsas olan Avdı Qoşqarla bir obadan, bir məhlədən və qohum, qonşu olmağımlla bağlıdır. Avdı Qoşqarla mənə bağlayan məqamlar kifayət qədərdir. Hələ orta məktəb illərindən onun şeir yazması, ədəbiyyata olan güclü marağı böyük ümidlər vəd edirdi. Bizim evimizlə onların evi arasında elə bir məsafə yox idi və demək olar qonşu idik. Bütün bunlar və bu kimi inco məqamlar A.Qoşqara qarşı içimdə bir həssaslıq, ifixar doğurardı. Bu gün də həmin münasibət və təsəvvürümdə gəncliyimdən, erkən yaşlarımdan müəyyənleşmiş münasibət qalmaqdadır. Ona görə də onun yaradıcılığı, imzası mənim üçün əvəzsiz, xoş təəssürat yaradan məsələdir.

Çağdaş ədəbi proses bütün müstəvillərdə müxtəlifliklərə, üslub və ifadə zənginliyi ilə müşahidə olunur. Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra əldə edilən ən gərəklili məsələlərdən birisi mətbuat bolluğu idi. Lakin onu da əlavə etmək ki, müstəqillik Azərbaycan xalqının əldə etdiyi ən böyük uğurdur. Min illər boyu xalqlar mübarizə aparmış, dövlətini qurmaq üçün qandan, qadandan keçmiş, lakin ona nail ola bilməmişlər. Hətta elə xalqlar olmuşdur ki, bu mücadilədə bir etnos olaraq mövcudluğunu itirmişdir. Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi ondadır ki, ulu yaradan həm əsrin əvvəlində, həm də sonlarında dövlət qurmaq şansını verdi. Xalqımız da bundan istifadə edərək öz dövlətini yaratdı, sonrakı perspektivlərini müəyyənleşdirdi. Ədəbiyyat, bütünlükdə ədəbi-mədəni proses milli-mənəvi dəyərlərin, etnomədəni sistemin ifadəsinə kökləndi. Avdı Qoşqar da həmin ideallar uğrunda sözü, yaradıcılığı ilə ədəbiyyata töhfələrini vermək yolunu davam etdirdi. Çünki poeziya ilkin zamanlardan gündüzmüzə qədər xalqın mürebissisi olmaq kimi müqəddəs funksiyaya köklənmişdir. Xalq şairimiz S.Vurğun vurğulayırdı ki, "yalnız şeirin dili belə danışıq, onda Tannrının əbədi olacaq hikməti vardır". Mən də Avdı Qoşqar şeirinə bu cür baxmışam və indi də bu cür baxmaqdayam. Çünki o, ruhu, fitrati ilə şair olardı.

Yaxın vaxtlara qədər A.Qoşqarın şeirlərini ancaq mətbuat səhifələrində, qəzet və jurnallarda oxuyurdum. Hansı səbəbdənçə kitablarını əldə edə bilməmişdim. Fərqi yoxdur, şeirlərini bir hissəsini jurnal, mətbuat səhifələrindən yaddaşımğa köçürmüşümdür. Kitablarını isə çox-çox sonralar, yaxın vaxtlarda, təxminən bir neçə ay bundan əvvəl əldə etdim. Bu istedadlı şairin kitabları son dövrün formalaşmış təsəvvürlü kimi elə də böyük həcmli deyildi. Sovetlər dönməndə ənənəvi kitablar baraxılardı (kiçik formatlı və səhifələri də az), yadına onları saldı. Ancaq bu şeirlərin fikir yükü, mənə tutumu, fonetopetik, morfoepetik sistemi lazımı qədər mükəmməldir. Avdı Qoşqarda bunlar, yeni şeir ədmdə ədəbi ictimaiyyətə təqdim olanlar əvvəldən belə olubdur. Çünki o, böyük ədəbiyyata bəmiş düşüncə tərzli, yüksək yaradıcı potensiyası ilə gəlmişdir. Onun isə yaradıcılığının enerji qaynağı xalqın zəngin folklor yaddaşından gələnolərə daha çox bağlıdır. Dünyaya göz açdığı Qaxz rayonunun Komərli kəndi, İncə Dərəsi deyilən mədəni mühit onun formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Daha doğrusu, başlanğıc olaraq şair kimi qəlbinə işiq salmış və bu yolda ona xeyirdə söyləmişdi. Onu da əlavə etmək ki, İncə Dərəsi bir mədəni mühit olaraq Azərbaycan etnomədəni sistemində yazılmamış, yozulmamış kitabdır. Mühit, məktəb olaraq orijinal təsəvvürlü formalaşdırır. Həmin mədəni mühitin enerji qaynaqları, yaddaş potensiyası bir istiqamətdən qopuzdan, sazdan gələnələrə bağlınırsa, digər bir xətti təriqət düşüncəsinə, neqsbəndilikdə boy göstərən təsəvvürlər üzərində pərvəriş tapır. Burada elat həyat tərzinin qaynarlığı, qaynar dağ-aran köçləri, zəngin mədəniyyət fakturası, sözü, sənətə meyillik xüsusi bir sistem və özünəməxsuslaş təsəvvürlü formalaşdırılmışdır. Avdı Qoşqar da bütün bunların üzərində köklənmiş və "könlünü sazlar elində bəsləməklə" böyük bir yola çıxmışdı. Özü də bu böyük ədəbiyyat yoluna hazır şəkildə gəlmişdi. Ona görə də onun şeirlərində verilən informasiyaların, işarələrin, matnaltı məzmunun hansı mətləblərə yönəldiyi mənə daha aydın və daha dərindən görünür. Çünki A.Qoşqar, düşüncəsi, ruhu, varlığı, həyat tərzli, çevrəsi ilə mənə yaxın olardı. Yurd yerlərinin, İncə Dərəsinin

obrazlaşması, torpaq sevgisi, elə-obaya bağlılıq onun ruhundan, türkün yurd sevgisindən öz qaynağını alır.

İncədən seyrələr şairlər, Aslan, Aslan, qapımızı nə səsdi döyən?! Yol alıb qüruba payız günəşi - Nə dumandı döyən, nə səsdi döyən?! Aslan Komərliyə ünvanlanmış mümraticit təsadüfi deyildir, son dövrlərdə baş verənler təmsalında saz-söz sənətinin yüksək istedad sahiblərinin köç etməsi anlamında bir narahatlılıq, təəssüf hissini sərgiləyir. Çünki bu mühitin Aşiq Avdı, Aşiq Calal, Aşiq Şəmistan, Aşiq Sadiq, Aşiq Kərəm (İncəli Kərəm), Aslan Komərli, Ağamalı Sadiq, Süleyman Osman-oğlu, Şöhret Calaloğlu, Akif Səməd və s. kimi istedadlıları sanətli, sözü ilə yaddaşlara köçdü. Lakin yol qalır, çünki türkdən türk qalan yoldu. Aşiq Veysal vurğulayırdı ki, "uzun, inco bir yoldaydı, yu gedirik, gündüz-gecə". İncə Dərəsi də məhz bütün olanları ilə "uzun, inco bir yoldadı, o yolu yürüməkdədir".

İndi olimin altında A.Qoşqarın "Çiçək açır qəm ağacı" (Bakı, Nurlan, 2008) və "Daş tərzli" (Bakı, Elm və təhsil, 2012) kitabları vardır. Bu kitablarda toplanmış şeir nümunələrinin hər birisi məzmunu, yüksək sənət keyfiyyətlərini ilə xüsusi təsəvvür formalaşdırır və sistemli təhlilləri zərurətə çevirir. Eyni zamanda Azərbaycan şeirinin çağdaş mənzərəsi haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırır. M.Füzulu "mənim könlüm sədəfdir, sözlərimdir dürrü-qəltanı" deyirdi və əlavə edirdi ki, "evin içi rükününü Xaqani, Əmir Xosrov, Cami tikdi, mən isə Bağdadda eylədim təkmil-ərkanı". Avdı Qoşqar da Azərbaycan ədəbiyyatının keçib gəlmiş müqəddəs və həm də kəşməkeşli yolda klassiklərdən gələn ənənəni davam etdirməklə poeziyaya öz töhfələrini verdi. Onun şeirlərində qaldırıldığı problemlər, ifadə elədiyi məzmun milli-mənəvi dəyərlərin, ruhun yaşarlığına, idealları qorunmasına köklənmişdir. Çünki "şair bədi ədəbiyyatın ən inco bir şəkildir. Şeir ruhun məchul səsinə böyük bir qüvvə ilə ifadə edən, insanın xarici və daxili-ələmi ilə barabər bütün varlığını nəğil edən bir şəkildir. Əsl şair böyük fikirlər və böyük ideallar deməkdir, onun kiçik bir misrasında bəzən böyük bir roman olur". A.Qoşqarın şeir yaradıcılığığında elə inco və həm də dərindən mətləblər vardır ki, onlar bütünlükdə cəmiyyətlərini, insanlığın problemlərinə köklənmişdir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki o dünyaya göz açdığı ailədə, böyüyüb boya başa çatdığı obada ülvilik, təmizlik, ədalətlik, xeyir-xahlıq, sözlün müqəddəsliyi və s. kimi dəyərləri görmüşdü. Dünyanın sət üzü, pozulmuş nizamı haqqında təsəvvürləri yoxdu və heç ağılına da gətirə bilməzdi ki, insani dəyərlər bu qədər sarsıldı bilməmiş, Böyük-böyük kişilər, mənəsb, ad-sənə sahibləri -əyri yollarla, yalanlarla, albatdarmaları xalqın cəmnə zəli kimi dərnaması və bütün hərəkətləri, davranışları ilə xalq qənim kəsilirmiş. A.Qoşqar mü-

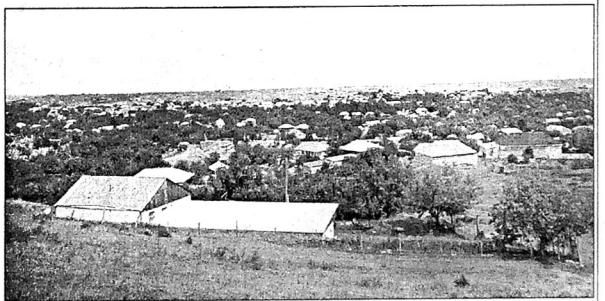
qəddə ocaqdan həyatın kəşməkeşlərində saf, təmiz arzularla çıxmışdı və dünyanın bu üzündə olanlarla onun içi dünyasında olanlar bir-birindən tamamilə fərqli şeylər idi. Təyfabazlıq, qohumbazlıq, məhəlləçilik duyğusunun baş alıb gətdiyinin şahidi olan, haqlının haqqının əlindən alındığını, ağ yalanların yeridiyini öz gözli ilə görrən şair "döz atam-anam" deyir.

Yaşamaq no qədər sınağa dönmüş. Sınana-sınana döz, atam-anam. Fələyin sobirli bəndələtoriyik. Hər şeyə dözörək, biz atam-anam!

Gözümüz dağları, dağı görürük. Qara yürüş edir, ağı görürük. Yaxını, doğmanı işığı görürük - Belə yaranmış biz, atam-anam! Poeziya elə bir ecazkar hadisədir ki, orada etnosun ürək pulsunun çirpintiləri öz əksini tapır, onun səsi eşidilir. Yaradıcı qəlbli ilə həmahəng vurur. Məhz bu münimə də bir qədər ciddi, bir qədər də metafərik məzmununda gözəlmiz öündə baş verənleri canlandırır. Görkəmli rus təənçidəsi V.Q. Belinski "M.Y.Lermontovun şeirləri" məqaləsində vurğulayır ki, "poeziya varlığını işığı tantənəsi, bizimlə nadir dəqiqlərdə qəflətin görünüş həyat səadəti, bu, insan etirazlarının sərməstliyi, uyuması və zərifiyyəti, duyğuların təlatümü və tufandır, sevginin kamilliyi, həyat ləzzətinin heyretəngizliyi. kədərin şirnliliyi, əzəblərin nadir xoşbəxtənliyi, göz yaşlarının hərbi yangısındır, bu, insanın harayası, hansısa cəlbədiçə, ələtməz tərəfə etirazlı, yorucu, qüssəli xalqlaşmağa cəhdidir. Bu insanın hər şeyi bəğrinə basmaq, hər şeyə əriyib qarışmaq kimi ələtməz arzusudur. Bu elə bir ilahi pafosdur ki, burada bizim qəlbimiz kəinatın ahəngi ilə bir vurur". Onu da əlavə etmək ki, A.Qoşqarın bütün şeirləri ələtməz arzularla, bir yaradıcı istəyəni ələklənir və ona görə də onun qəlbli, təsəvvürləri kəinatın ahəngi ilə eyni xətdə döyünür və bərləməzlik təmsalında ciddi etirazı sərgiləyir. "Daş tərzli", "Şükranlıq", "Oyun", "Torpaq da çat verir", "Cəmlirətdə ömür sürmək", "Yalan" və s. bir bütöv olaraq şairin qəlb çirpintiləri, onun narahatlılıq sədəsindir.

Hər şeir ortadadı, nəyi çəkim ki, Ha çəksən əyrisi düzü əyəcək. Yüz əgri qonmu bir tərəfə yığ, Yəna o biri yan bizi əyəcək Bu daş, bu tərzli, nəyi çəkim ki?! Avdı Qoşqar yaradıcılığı janr fakturası, informasiyanın dinamik mənzərəsi ilə bə reallıqlara dayanır və əsaslı bir sistemli özündə müəyyənleşdirir. "Daş tərzli" şeiri bütün zamanların haqq bəğirən səsdir. Zevsin qızıl tərzisindən bu yana olanlardır və "Avesta" da "necə qurulacaq ən yaxşı həyat" düşüncəsi ilə reallaşırsa, S.Vurğunda "qəlib gələcəmi cəhanda kəmal"la bir sual olaraq qoyulur.

(Davam 7-ci səhifədə)

BƏDİİ DÜŞÜNCƏ VƏ ONUN FƏLSƏFİ MƏZMUNU

(*Avdı Qoşqarın yaradıcılığı əsasında*)

(*Əvvəli 3-cü səhifədə*)

XI əsr ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Ə.Yügnəkli "hanı, hara getdi insanlıq hayıf" deyirdi. Q.Təbrizi "insanlar elə bil tikanlardır, mən tikanlıqda çiçək axtarıram" söyləyirdi. A.Qoşqar da bu tip şeirləri ilə öz sələflərinə birləşir və pozulmuş nizamın mahiyyətini ortaya qoyur, həm də bir başqa şeirində olanlara qarşı etiraz səsinə də qaldırır.

Çamırlıqda ömür sürmək

-çamırlıqla -

barışmaq kimi şeydi.

Haqqın kəsilmən səsinə -

alışmaq kimi bir şeydi.

A.Qoşqarın yaradıcılığı kifayət qədər təfərrüatlı yaradıcılıqdır. Onun şeirlərindəki problemlər, təsvir və tərənnümlər bəşərililiyi, bütün zamanları ehtiva etmə xarakteri ilə seçilir. Fəlsəfi mahiyyətində oturanlarla həyat reallıqları arasında olanlar onun şeirlərinin içindən keçir, bir növ iç dünyasının nələrə səciyyəyləndiyini müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən də Avdı Qoşqarın yaradıcılığı çoxqatlı, düşündürücü, həm də çoxçeşiddlidir. Fəlsəfi mahiyyətinin aydınlaşması üçün sistemli təhlilləri, ciddi konseptual yanaşmaları görüklü edir.

Ağlın və hissin ortaq təmaslarında bir vulkan kimi püskürən bu poetik nümunələr mahiyyəti ilə özünəməxsusluğa yüklənir.

Allahın payıdır bu ömür mənə,

Elə şumlamışam bu pay ömrümü.

Gah göyə qaldırıb, gah yərə çürpib,

Atmışam çiynimə bu tay ömrümü.

Bu Avdı Qoşqarın bir şair, yaradıcı kimi özü haqqında dedikləridi və sırf reallığa söykənən faktlardır. Çünki onun həyatdan gözləntiləri ilə, bir şair olaraq umduqları, təsəvvüründə olanlarla, reallıqlar arasında ciddi əksliklər vardır və ona görə də Allahın verdiyi bu pay

ömür olmazın mənəvi ağırlardan keçməli olmuşdur.

Avdı Qoşqar yaradıcılığının mahiyyətində bir həyat, dünya, ailə, yurd, insan sevgisi dayanır, onun etirazları, məhəbbəti və bütün olanları buna bağlanır, öz qaynağını buradan alır. Şeirlərində böy göstərən mətnli məzmun və ifadəlilik qatları, həyata olan fəlsəfi baxış bir şair qəlbinin səsi olmaqla mükəmməl orijinallıq sərgiləyir və Avdı Qoşqar imzasını bizə sevdilir. Mövzusunun, formasının, üfqi və şaquli yaşamlarından asılı olmayaraq orijinal bir poetik mətn ortaya qoya bilir.

Duya bilirsənmi səni sevən var,

Arxanca baxan var gətdiyin yola.

Üstündə göz olan gözüm möhtacdı,

Gözəlti baxışa, quru "sağ ol" a.

Göründüyü kimi, bu mətn lirik mənin sevgi duyğularını, məhəbbət hissələrini ifadəyə hesablanmışdır. Maraqlı olan isə A.Qoşqarın nədən yazmasından asılı olmayaraq mövzunu yaşaması, onunla bağlı fikirlərini yazıya gətirmək istedadı ilə əlaqəlidir. Burada təkcə hissələrin səmimiyyəti deyil, həm də onun ecəzkar ifadəsi, obrazlı bədii mətnə gətirilməsi ilə şeir qazanır və yaradıcının yaradıcılıq imkanları ilə bağlı təsəvvür müəyyənləşir. Avdı Qoşqar bütün kontekstlərdə öz dünyagörüşünü, təsəvvürlərini ortaya qoymağı bacarır. Bu isə onun yaradıcı istedadından irəli gəlir və onun sənətkar mövqeyini aydınlaşdırır. Bütün bunlar təmsalında A.Qoşqarın şeirləri öz genetik kodları, etnomilliyə yaddaşın ilkin laylarından günümüzə qədərki olanları ilə son dərəcədə mükəmməl bir faktura ilə səciyyəylənir. Artıq Avdı Qoşqarın altmış yaş tamam olur və bu altmış yaşa bir şair, vətəndaş, ziyalı kimi böyük töhfələrlə, nümunə olmaqla gəlib çatmışdır. Dediklərim isə A.Qoşqarla bağlı düşüncələrimin bir hissəsidir.

2018